

עינוי הדין

אִסְעָנָה תְּעַנֶּה אֹתוֹ כִּי אִסְעָעֶק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקָתוֹ: (שמות כב.כב).¹

רש"י שמות פרק כב פסוקים כא-כב – לשון גזום

כל אלמנה ויתום לא תענון - הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהם תשושי כח ודבר מצוי לענותם.²

אם ענה תענה אתו - הרי זה מקרא קצר, גזום ולא פירש עונשו, כמו: "לכן כל הורג קין" (בראשית ד טו), גזום ולא פירש עונשו. אף כאן, "אם ענה תענה אותו", לשון גזום, כלומר סופך ליטול את שלך. למה? כי צעק יצעק אלי וגו'.³

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דנזיקין פרשה יח – עינוי דין

"אם ענה תענה" - אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט. דבר אחר: "אם ענה תענה", מגיד שאינו חייב עד שיענה וישנה.⁴ - כבר היה רבי ישמעאל ורבי שמעון יוצאין ליהרג,⁵ אמר לו רבי שמעון לרבי ישמעאל: רבי, לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג.⁶ אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון: מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא גומע כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוטף טליתך, ואמרה תורה: "אם ענה תענה" - אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט.⁷ ובדבר הזה אמר לו: נחמתני רבי.⁸

¹ ראה ההקשר הרחב של פסוק זה בעינוי דינים של יתום ואלמנה, אחרי שקודם לכן הזהירה התורה גם על הלחצת הגר: "כִּלְאֵלְמָנָה וְיָתוּם לֹא תַעֲנוּן: אִסְעָנָה תְּעַנֶּה אֹתוֹ כִּי אִסְעָעֶק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקָתוֹ: וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בְּחָרְבַּ וְהָיָה נְשִׁיכֶם אֶלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יָתוּמִים". זו דוגמא בולטת של מידה כנגד מידה במקרא, מי שמענה יתום ואלמנה, יהיו בניו יתומים ואשתו אלמנה. העונש הוא בידי שמים ולא בידי אדם, משמע שאין פה עינוי פשוט שניתן לתבוע בבית דין. אך אנחנו בודדנו את הפסוק: "אם ענה תענה וכו'", על מנת לקשר את הפרשה עם הנושא של עינוי הדין, וכבר אנו מקדימים את המאוחר ורומזים לפתרון 'כתב החידה'.

² דברי רש"י אלה מבוססים על מדרש מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי על הפסוק: "אלמנה ויתום - אין לי אלא אלמנה ויתום, מנין לרבות כל אדם? תלמוד לומר: כל ... לא תענון. אם כן למה נאמר אלמנה ויתום? ממהר אני ליפרע על ידי אלמנה ויתום יתר מכל אדם. שהאשה קובלת לבעלה, בן קובל לאביו. אבל אלו, אין להן מי שיִקְבְּלוּ לוֹ אלא לי בלבד". וודאי שלעושי החלשים, תשושי הכח כלשון רש"י, יש דין מיוחד ועל כך יעידו הפסוקים במקרא והמדרשים, כגון הפסוק בדברים כד יז: "לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט גֵר יָתוּם וְלֹא תִחַבֵּל בְּגַד אֶלְמָנָה" וההלכות הנגזרות ממנו ("אלמנה בין ענייה ובין עשירה", "כי דמעתה מצויה ונפשה שפלה" וכו'). ראה גם דברי מדרש במדבר רבה פרשה ה על גזל מתנות עניים: "כי דל הוא - די לו עניותו. לא דיו לעשיר שהוא עומד בריוח ועני בצער, אלא אף גזל ממנו מה שנתן לו הקב"ה". אבל אנחנו רוצים הפעם להיצמד למילה "כל", להרחבת הדין לכל אדם. מהו עינוי זה שמורחב במדרש לכל אדם? לא לעשוק? לא לחמוס? חזרה על איסורים שעליהם כבר הזהירה התורה פעמים רבות?

³ מפרשים רבים התקשו בדברי רש"י אלה, שהרי התורה מבארת את העונש הצפוי למי שמענה, בפסוק הסמוך: "וחרה אפי בכם והרגתי אתכם בחרב וכו' ורש"י עצמו מסביר באריכות שם מהו העונש: "שיהיו הנשים צרות כאלמנות חיות, שלא יהיו עדים למיתת בעליהן ותהיינה אסורות להינשא. והבנים יהיו יתומים, שלא יניחום בית דין לירד לנכסי אביהם, לפי שאין יודעים אם מתו אם נשבו". ראה פירוש רמב"ן שדוחה לפיכך דברי רש"י אלה מכל וכל. אך פירוש מהר"ם (וריב"א והרא"ש ואחרים) מנסה לחלק בין מקרה שבו המעונה צועק, ככתוב בפסוק: "כי אם צעוק יצעק אלי" ובין מקרה שאין צעקה, שעליו מדבר רש"י. והוא מזכיר בדבריו את הגמרא בבבא קמא צג ע"א: "אוי לו לצועק יותר מן הנצעק", שלעתים הצועק עשוי להיפגע יותר מזה שצועקים כנגדו ולכן הוא נמנע מלצעוק. אפשרות נוספת היא שרש"י מתכוון לכך שאין למי שמענה עונש קצוב וברור בבית דין ובדיני אדם, רק בדיני שמים ובעת שתבוא, בדומה לעונש שנגזר על קין שאיננו מפורט בתורה (אדרבא, "כל הורג קין שבעתיים יוקם"). ואם נבין בהמשך יותר טוב מה העינוי המורחב שמדובר עליו כאן, שהוא הנושא העיקרי שלנו, נבין אולי גם את דברי רש"י אלה בהקשר עם העונש הגזום.

⁴ שתי הצעות למענה לכפילות של השורש ענ"ה בפסוק. האחת, לומר לך שדין אחד למענה מעט ולמענה הרבה, לא הממד הכמותי הוא הקובע כי אם העקרוני. השנייה, באה לכאורה להקל ולקבוע שעינוי הוא רק כאשר הדבר חוזר וקורה שנית ולא כאירוע חד פעמי. על הצעה זו חולק מדרש מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי כשהוא דורש: "לא תענון, מכלל שנאמר: אם ענה תענה אותו, וכן לא יחא חייב עד שיענה ויענה? תלמוד לומר: לא תענון - אפילו עינוי אחד. אם כן למה נאמר: אם ענה תענה אותו? לחייב על כל עינוי ועינוי". ואנחנו עדיין תמהים על איזה עינוי בדיק מדובר. ולאבן עזרא הצעה אחרת לכפילות זו, ראה במים אחרונים.

⁵ כחלק מסיפור עשרה הרוגי מלכות. ראה אבות דרבי נתן נוסח א פרק לח, נוסח ב פרק מא והפיט 'אלה אזכרה' בסליחות וביום הכיפורים.

⁶ ובמקבילה באבות דרבי נתן נוסח א פרק לח: "היה ר' שמעון בן גמליאל יושב ותוהה בדעתו". ובנוסח ב פרק מא: "היה ר' שמעון בן גמליאל בוכה", וכששאל אותו ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול מדוע אתה בוכה: "והלא בשתי פסיעות אתה נתון בצד אבותיך!" ועוד: "מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל!" עונה לו ר' שמעון: "ולא אבכה שאני יוצא ליהרג כעובד ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכמחללי שבתות?". שכל אלה הן עבירות שדינם מיתה ונראה כאילו רבן שמעון עבר עליהם.

⁷ כאן נראה שהכוונה במועט ומרובה הוא בזמן ובתשומת הלב של הדיין וזמינותו.

⁸ ושוב במקבילה באבות דרבי נתן נוסח ב: "א"ל רבי ישמעאל: על חנם? מימך לא באת אשה לשאול לך על נדתה והאיש על נדרו והיית יישן או סועד או שמא לא היתה שעה פנויה או שמא לא הניחו השמש ליכנס?". ראה גם הסיפור במסכת שמחות פרק ח הלכה ח שמקשר חזק יותר את העניין עם הפסוקים בפרשתנו: "... אמר לו: שמא בסעודה היית יושב, או ישן היית, ובאתה אשה לשאול על נדתה ועל טומאתה ועל טהרתה, ואמר לה השמש שהיית ישן? והתורה אמרה: אם ענה תענה אותו, ומה כתיב אחריו? וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב". החידוש של מדרשים אלה, מכילתא דרבי ישמעאל בראשם, הוא ש"ענה תענה" הוא לא רק על יתום ואלמנה אלא על כל אדם, כשיטת המכילתא במקומות רבים: "דיבר הכתוב בהווה", וזה הסמך בתורה לעינוי דין! ור' שמעון

מסכת אבות פרק ה משנה ח – על מה באה הפורענות

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על שבעה גופי עבירה ... חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עיוות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה.⁹

הקדמת הרמב"ם למשנה – לא למהר וגם לא להאריך

... ולפיכך התחיל באבות במוסר לדיינים היו מתונים בדין. ואם נהג הדיין בדרכי המוסר שנכללו במסכת אבות להיות מתון בדין, אל ימהר לחרוץ משפט. לפי שאם ימהר, שמא יש באותו הדין מרמה כמו שאומרים ע"ה¹⁰ דין מרומה. וגם לא יאריך את הדיון בזמן שהוא יודע שאין בו מרמה וזה הוא הנקרא עינוי הדין.¹¹

רמב"ן שמות פרק יח פסוק כב – ושפטו את העם בכל עת

וטעם ושפטו את העם בכל עת - כי בהיות להם שופטים רבים, ילך העשוק אל השופט בכל עת שירצה וימצאו מזומן. כי אליך לא יוכל להתקרב בכל עת, מפני ההמון הגדול אשר לפניך והטרדה הגדולה אשר לך. ורבים מהם יסבלו החמס הנעשה להם, מפני שלא יזדמן להם להגידו לך. ולא ירצו לעזוב מלאכתם ועסקיהם עד בוא העת הפנאי שיוכלו לגשת אליך. וזה טעם איש על מקומו יבוא בשלום, כי עתה מפני שלא יוכלו לגשת למשפט בכל עת, לא ינורו בשלום. כי זה פתח לגוזלים לעשות חמס ולעושקים לעשות מריבה.¹²

סנהדרין דף לה עמוד א – אין מלינים את הדין

משנה: ... דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה. דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה. לפיכך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יום טוב.¹³
גמרא: מנהני מילי?¹⁴ - אמר רבי חנינא: דאמר קרא: "מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים".¹⁵ ורבא אמר: מהכא: "אשרו חמוץ" - אשרו דין שמחמץ את דינו.¹⁶

בן גמליאל נהרג על קידוש השם בעשרה הרוגי מלכות, אולי משום שנכשל בעינוי הדין והתקיים בו: "והרגתי אתכם". כפי שנראה להלן, זהו המקור היחידי לסמך מהתורה לנושא של עינוי הדין והגדרה ראשונית מהו עינוי דין: אי היענות הדין וזמינותו.⁹ ובתוספתא סוטה פרק ו הלכה ט: "עמדתם על חרבכם זו עינוי דין וגזל". ובגמרא שבת לג ע"א: "בעון עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין וביטול תורה - חרב וביזה רבה, ודבר ובצורת בא, ובני אדם אוכלין ואינן שבעין, ואוכלין לחמם במשקל וכו'". וההמשך שם מפסוקים מפרשת התוכחה בסוף ספר ויקרא (פרשת בחוקות). עד כדי כך קשה הוא עינוי הדין! האם זה אותו עינוי הדין שרבי שמעון בן גמליאל החמיר על עצמו, כצידוק הדין, שהדין השתהה לשתות את כוסו ולנעול את סנדלו? בשל כך באה חרב לעולם? עליהם השלום, כינוי לחז"ל. חריצת דין מהירה היא מה שחז"ל מכנים בתלמוד דין מרומה. והשהייה, היא עינוי הדין.

ראה גם פירוש המשנה לרמב"ם על המשנה במסכת אבות ה ח שהבאנו לעיל: "ועינוי הדין - הכבדת הדין ושיהויו ימים רבים בדבר מבוואר. ועיוות הדין - שידון בזולת מה שראוי". ור' עובדיה מברטנורא מבאר שם: "עינוי הדין - שיודעים להיכן הדין נוטה ומעכבין ואין פוסקין אותו: עיוות הדין - לזכות את החייב ולחייב את הזכאי". ראה גם פירושו הדרשני של כלי יקר על הפסוק: "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר" (דברים א טז), שמדגיש מאד את המילים "בעת ההיא". ואלה דבריו: "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר - מהו לאמר? למי יאמרו השופטים זה? ובעת ההיא מיותר לגמרי! ונראה שהזהירם על עינוי הדין, אלא: בעת ההיא לאמר, באותו עת שברור לדין להיכן הדין נוטה, מיד יאמר: פלוני אתה זכאי פלוני אתה חייב. ומה שפירש רש"י: מכאן הווי מתונים בדין, אולי גם רש"י סובר שמשמעותו להזהיר על עינוי הדין ... שכל דין צריך להיות מתון בדין, ויש לחוש שעל ידי זה יבוא לידי עינוי הדין וישהה יותר מן הראוי. על כן אמר בעת ההיא לאמר". עד כאן דברי פירושו היקר של כלי יקר. הקשר בין "הווי מתונים בדין" ועינוי דין נזכר גם ברמב"ם. לעיל. יש כאן דרישה מחמירה לדין למצוא את שביל הזהב. מחד גיסא - לא להיחפז בדין ולא למהר לקפוץ למסקנות, לקחת את הזמן לברר ולחקור היטב את העדים וללמוד את הנושא. מאידך גיסא, לא למרוח את הזמן ולענות את בעלי הדינים, ואולי גם את כל אלה שממתנינים בחוץ לדין שלהם שיתחיל; ולהודיע את החלטתו באומץ ובושר ולחתוך את כל מי שמעוניין להאריך בדיון המשפטי עד אינסוף. והדברים, בפרט בימינו, ידועים וגלויים.

זמינות הדין הגבוהה הנדרשת, כפי שעולה מהמכילתא, בסיפור על רבן שמעון בן גמליאל, מזכירה את הנימוק המרכזי של יתרו למשה, בעת שהוא מלמד אותו איך לבנות מערכת משפט היררכית וזמינה בכל עת. ראה דברינו [פרשת מינוי הדיינים](#). אך עפ"י פירוש מלבי"ם, על הפסוק שם בפרשת יתרו, הקשר בין "ושפטו את העם בכל עת" ובין עינוי הדין, הוא ברור וישיר ולא נזקק לחיבור האסוציאטיבי עם המכילתא לעיל. ואלה דבריו המשלימים את דברי הרמב"ן לעיל: "ושפטו את העם בכל עת - ובאשר יהיו שופטים רבים יוכלו לשפוט את העם כולו, וגם יוכלו לשפוט בכל עת ולא יהיה עינוי הדין". גם עינוי דין זה, של המתנה אינסופית לדין בבתי המשפט, נשמע מוכר בימינו. נראה שעינוי הדין והימשכותו בתוך כותלי בתי המשפט קשור ברור לעינוי הדין של התור הארוך המשתרע מחוץ לכותלי בתי המשפט ולעליית כוחם של "בתי משפט פרטיים" והסדרים כוחניים למיניהם.

ראה במשניות, סנהדרין פרק ד משנה א.

¹⁴ מנין לנו ההלכה שבדיני נפשות משהים את הכרעת הדין למחרת, אם נטיית הדיינים היא לחובה, שמא ימצאו לו זכות למחרת.

¹⁵ מסביר רש"י שם: "צדק ילין בה - רגילין היו מתחילה להלין את הדין כדי לצדקו, ועתה כשאין עושים כן הרי הן כמרצחין".

¹⁶ מסביר רש"י שם: "שמחמץ את דינו - שמשאה אותו ומלינו כדי להוציאו לאמיתו". ושטיינזלץ מוסיף: "אשרו - תנו שבח לדין שמחמץ (משהה) את דינו לפני שפוסק בו". כך או כך, הרי לנו דין 'הלנת הדין' שקובע שלעתיים, כגון בדיני נפשות ובנטייה לחובה, אין למהר בחריצת הדין, אפילו אם יש בכך עינוי דין לנדון, שעובר עליו עוד לילה ארוך של המתנה ואי וודאות שמן הסתם יש בה עינוי. לא בכדי נוקטת הגמרא כאן לשון 'הלנת דין' שמוכר גם מהלכות אחרות כגון בבית המקדש. אגב, ראה עוד בהקשר זה את דברי הגמרא בסנהדרין יז ע"א שאם כל הסנהדרין מצאו אותו חייב ואף אחד לא לימד עליו זכות, אין משהים את דינו ופוטרים אותו לאלתר ואין מלינים את הדין למצוא לו זכות למחרת.

היכי ליעבד?¹⁷ לדיינייה במעלי שבתא וליגמריה לדינייה במעלי שבתא - דילמא חזו טעם לחובה, ובעו למיעבד הלנת דין.¹⁸ ... וליגמריה לדינייה בשבתא, וליקטליה בחד בשבתא - נמצא אתה מענה את דינו.¹⁹

רמב"ם הלכות סנהדרין פרק כ הלכה ו – עוול במשפט

"לא תעשו עול במשפט", זה המעוות את הדין ומזכה את החייב ומחייב את הזכאי. וכן המענה את הדין ומאריך בדברים ברורים כדי לצער אחד מבעלי דינים, הרי זה בכלל עוול.²⁰

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה רנו – חזרה ליתום ולא למנה לתשושי הכח

והמצוה הרנ"ו היא שהזהירנו מענות היתום והאלמנה והוא אמרו יתעלה (משפטים כב): "כל אלמנה ויתום לא תענון". וזאת האזהרה כוללת שלא יענה אותם לא במאמר ולא במעשה, אבל ידבר עמם דברים רכים וטובים ויתעסק עמם בעסק טוב מאד ויתנו להם לחיות בטוב שמחים. ויכוין ההפלה בזה כלו.²¹ ומי שיקצר בדבר מזה, הנה עבר על לאו זה. וכבר אמר יתעלה עונש העובר על לאו זה והוא אמרו יתעלה (שם): "וחרה אפי והרגתי אתכם וגו'".²²

שבת שלום מחלקי המים

¹⁷ בקטע זה דנה הגמרא בחלק השני של המשנה שקובע שאין דנים לא בערב שבת ולא בערב יום טוב וגם זה קשור בנושא הלנת הדין.

¹⁸ אם יתחילו לדון בערב שבת ויסיימו בו ביום, הרי למדנו שאם הדיינים נוטים לחובה, יש להלין את הדין למחרת, ומחר הוא שבת ואין מקיימים דין מיתה בשבת: "אין רציחה דוחה את השבת". ואגב אורחא למדנו שאפשר לגמור דיני נפשות בשבת (אבל לא מתחילים בגלל הצורך לנהל רישום של "דברי המזכים ודברי המחייבים", ראה שוב במשנה לעיל במקור שם על סופרי הדיינים). ויש גם הבדל בין דיני ממונות שלא דנים כלל בשבת ויום טוב ובין דיני נפשות שבעקרון לפחות גומרים. ראה תוספות שם ד"ה ליגמריה לדינייה בשבתא, שמסביר את ההבדל.

¹⁹ ואם נגמור את הדין בשבת ונבצע את גזר הדין ביום ראשון – "נמצא אתה מענה את דינו". ראה דברי רש"י שם שמסביר: "כל זמן שלא נגמר הדין לא הוי עינוי הדין, דכל שעה מצפה להצלה. אבל כשנגמר - כל היום מצפה למיתה, והוי עינוי הדין". הרי לנו שבדיני נפשות השהיית הדיון והארכתו, מה שמכונה בפי חכמים 'הלנת הדין', אינם עינוי דין כל עוד יש לנדון ציפיה ותקווה שיצא זכאי. עינוי הדין הוא אחרי שנפסק הדין ומשהים את הביצוע (תהליך של ערעור לאינסטנציה גבוהה יותר, לא קיים יעשה דיני התורה). ובעלי תריסין והרוצים להעמיק (ולשלוח לנו את משובם!), ישו סוגיה זו עם הגמרא במסכת מועד קטן יד ע"ב, שם אגב דין אם דנים במועד (חול המועד) או לא, עולה שהשהיית זמן בין התחלת הדיון ובין גמר הדין הוא עינוי דין ולא כגמרא בסנהדרין. וכבר עמדו על כך התוספות שם בד"ה נמצאת אתה מענה את דינו. ועד כאן בדיון הלכתי זה.

²⁰ בשיטת הרמב"ם (לא בדקנו את שאר ספרי מוני המצוות) אין מצוות לא תעשה לא לענות את הדין. ברשימת שלושים המצוות המנויות בראש הלכות סנהדרין ביד החזקה: עשר מצוות עשה ועשרים מצוות לא תעשה, לא נמצאת מצווה לא להלין או לענות את הדין. גם בספר המצוות לרמב"ם לא מצאנו מצווה כזו. איסור עינוי הדין (ובמשתמע גם הלנת הדין) כלולים באיסור "לא תעשו עוול במשפט". ראה גם ספר החינוך, שבד"כ הולך בעקבות הרמב"ם, מצוה רלג שלא לעוול המשפט: "שלא יעשה הדין עוול בדין, והעוול יהיה בכל עת שיעבור על מה שצויתו לנו התורה בענין הדין ... מדיני המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה שהמענה את הדין בכלל מעוול המשפט הוא. ומה שאמרו [אבות פ"א מ"א] הוו מתונים בדין, כדי שלא יבואו לעוול המשפט וכו'". ומהביאור על ספר המצוות לרס"ג של הרב פערלא (פולין מאה 19), עשין עשה כא, עולה שזו גם שיטת רס"ג. מכילתא דרבי ישמעאל שהבאנו בראש דברינו היא המקור היחידי שמצאנו שמביא סמך מהתורה לאיסור עינוי הדין. ולפי שחז"ל לא עסקו במנייה פרטנית של המצוות (מלבד האמירה והמספר הכללי: תר"ג מצוות, כגון בדרשתו של רבי שמלאי, מסכת מכות כג ע"ב, שמות רבה לג ז), אפשר שהדרשה של המכילתא לעיל איננה רק סיפור מרגש על מותם של ר' ישמעאל ורשב"ג, אלא לימוד אמתי שעינוי דין הוא איסור תורה. ואם כך, זיכו אותנו היתומים והאלמנות שדין עינויים יורחב לנדבך מרכזי בהלכות שופטים וסדרי דין, במצוות "בצדק תשפוט עמיתך" – שלא לגרום לעינוי דין.

²¹ נראה שכוונת משפט זה היא שכמה שירבה (יפליג) להיטיב עם היתום והאלמנה ולשמחם, הרי זה משובח.

²² עשינו הקפה של 360 מעלות וחזרנו לפשט הפסוקים בתורה. המצווה הנמנית בספר המצוות היא כפשט הפסוקים, להיזהר מאד ולגלות רגישות מיוחדת כלפי תשושי הכח בחברה, כדברי רש"י בהם פתחנו. ראה שמות רבה בפרשתנו, פרשה ל סימן ח: "כל אלמנה ויתום לא תענון, ר' יוסי אומר: למה אוהב אלהים יתומים ואלמנות? אלא שאין עיניהם תלויות אלא בו, שנאמר: אבי יתומים ודין אלמנות (תהלים סח ו); לכך כל הגוזלם, כאילו גוזל להקב"ה, שהוא אביהם שבשמים, והוא כועס עליו, שנאמר: וחרה אפי והרגתי אתכם (שמות כב). משל לבת מלכים שסרחה על אביה, והיו לה בנים וטרפה אותם עליו והלכה לה. כשהוא רואה אותם, כאילו רואה את בתו לפניו. ומי שהוא נוגע בהן, נפרע ממנו. כך ישראל היו בציון והקב"ה שרוי ביניהן, שנאמר: זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יג-יד). וכיון שחטאו וטרפם, אף היא (ציון) השליכה בניה עליו, שנאמר: יתומים היינו ואין אב אמותינו כאלמנות (איכה ג). וכשהוא רואה ישראל שעושים מצותיו, מתנחם על מה שעשה בציון ומבקש לה זכות, שנאמר: שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים (זכריה ח ג). וכן דוד אומר: שובה ה' את שביתנו (תהלים קכו ד). ובמה ישראל נפדים ונגאלים? "ציון במשפט תיפדה ושביה בצדקה" (ישעיה א כז), כדברי שמות רבה בהמשך פרשה ל: "ועוז מלך משפט אהב - אם עשיתם את הדין את הדין עתיד הקב"ה להחזיר לכם בתי דינין שלכם, שנאמר (ישעיה א) ואשיבה שופטיך כבראשונה, מה כתיב אחריו ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה".

מים אחרונים: ראה אבן עזרא הפירוש הקצר שמות פרק כב כא: "לא תענון - בלשון רבים, כי משפט הרואים העינוי והחרישו, כמשפט המענה. על כן כתוב: "אם ענה תענה... והרגתי אתכם". דין אחד למי שמענה ולמי שעומד מנגד ומחריש ולא מוחה. "כי אם צעוק יצעק" אומר הכתוב! צריך לצעוק ולמחות על עינוי הדין מכל סוג ומידה.²³

²³ ומי הוא שרואה את עינוי הדין המתמשך בבתי המשפט בימינו ועומד מנגד ומחריש?